

ГОЛОСІННЯ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ БОЙКІВ

У статті на основі проведених польових досліджень розглянуто голосіння як структурні, вербальні, світоглядні одиниці поховального обряду, їх атрибутику й символіку та пов'язані з ними траурні звичаї й ритуали. Виділено словесно-музичні компоненти поховальної обрядовості, жанрові особливості похоронних і поминальних голосінь. Викладено проблеми, які пов'язані з побутуванням жанру голосінь у XXI ст.

Ключові слова: *голосіння, поховальна обрядовість, історико-етнографічний район, Бойківщина, церква.*

Інтенсивне зацікавлення власною етнокультурною спадщиною зумовлене по-жвавленням етносоціальних процесів в Україні, що мають вияв у комплексному пошуку свого етнічного коріння. Це, у свою чергу, актуалізувало проблему ґрунтового пізнання всіх аспектів традиційної культури та побуту. Особливе місце в дослідженні українських старожитностей посідає вивчення сімейних звичаїв та обрядів, які пов'язані з ключовими подіями життєвого циклу людини та містять чимало самотніх й архаїчних явищ. Оскільки ця сфера духовної культури зберігає багато реліктів давньої обрядової культури, спеціальне її дослідження актуальне також із погляду компаративістики, ритуалістики, культурології. Деякі складові цієї ділянки духовної культури українців уже висвітлено в окремих публікаціях Ю.Гошка [13], о. Ю.Катрія [16], В.Гнатюка [12], М.Паньківа [17]. Натомість узагальнених історико-етнографічних праць про голосіння як один з елементів похоронних традицій та їх етнолокальні особливості в українській етнології й досі немає. Тому вивчення даної теми, зокрема їхньої регіональної специфіки, є одним із невідкладних наукових завдань сучасної вітчизняної етнології.

Голосіння є невід'ємною частиною традиційної похоронної обрядовості бойків. Метою дослідження є історико-етнографічна реконструкція голосіння як одного з елементів поховальної обрядовості українців Бойківщини кінця XIX – початку XXI ст., комплексна наукова характеристика їх звичаєво-ритуальних і світоглядних елементів та рівень збереження автентичних локальних традицій поховальної обрядовості на теренах указанного етнографічного масиву. Предметом дослідження є голосіння як структурні, світоглядні, вербальні одиниці похоронного обряду, їх атрибутика й символіка та пов'язані з ними траурні звичаї й ритуали, ритуальні заборони, поминальні звичаї, оскільки тепер вони здебільшого проходять у повному мовчанні або при кількох обрядом приписаних фразах.

Територія дослідження охоплює ареал проживання українського автохтонного населення Бойківського Західного (Південно-Західного) етнографічного регіону. У даній публікації автор розглядає голосіння, які побутують на території Східної Бойківщини¹. Наукова новизна роботи визначається тим, що вона є першим спеціальним історико-етнографічним дослідженням елементів похоронної обрядовості бойків.

Голосіння є одним із традиційних елементів української поховальної обрядовості. На думку етнологів В.Сисова та М.Паньківа, голосіння – це народнопоетичні твори, пов'язані з поховальним обрядом. В їх основі лежать стародавні уявлення про те, що померлий продовжує існувати в невідомому далекому краю, але його зв'язок з оточенням, у якому він перебував до смерті, триває [15, с.3]. Потрібно зауважити й той факт,

¹ Східнв Бойківщина – це територія сучасних Калуського, Рожнятівського та Долинського районів Івано-Франківської області.

що цей жанр є найбільш архаїчним і ранньотрадиційним, що привертає, природно, до нього увагу вчених. Вихідним моментом побутування жанру голосінь, тобто сферою його функціонування, має бути якийсь привід, яким виступає відповідна заключна подія в житті людини – смерть [19, с.50].

Потрібно відмітити, що голосіння відомі ще з документів XVI ст. Так, у московськiм Стоглаві (1551 р.) йдеться про те, що “в троїцьку суботу по селах і погостах сходяться мужі і жени на жальниках (могилах) і плачуться на гробах з великим криком, а коли почнуть грати скоморохи, грудці і пере грудниці, люди, перервавши плач, починають скакати і танцювати, і в долоні бити, і пісні сатанинські співати (гл. 41, пит. 23)” [14, с.145]. Це свідчення того, що похоронний плач у східних слов'ян повторювався періодично: при поминках або обрядовому годуванні небіжчиків. Воно також указувало на те, що поминальна відправа не оберталася в межах самого голосіння, а переходила до різних пісень передхристиянського характеру. Мешканка с. Войнилів Калуського району М.Щербій розповідала, що “плакати за покійником багато не слід, бо кажуть священники, що то утруднює його становище на тому світі” [9, арк.1].

Слова респондента підтверджує відомий український етнограф Х.Вовк, який констатував той факт, що були випадки, коли мерці приходили та просили перестати плакати. Особливо мусять утримуватися від плачу за першою дитиною [11, с.213].

Загалом словесно-музичні компоненти поховальної обрядовості умовно можна поділити на дві частини: перша пов'язана з похороном і має часово-просторові обмеження, що дозволяє чітко зафіксувати її; друга – з поминанням мертвих і їй властива “невизначеність моменту завершення”. Відомі у східнослов'янській поминальній обрядовості “третини” – третій день після похорону, “дев'ятини” – дев'ятий день і т. д., після “сороковин” – сорокового дня (рідше після “роковин”) – поминальні суботи, радуніця, вселенська та інші. З кожною із цих частин обрядів нерозривно пов'язані похоронні та поминальні голосіння. У них багато спільного: образи, теми, форма оповіді, композиційні прийоми, але разом із тим вони мають деякі характерні особливості [19, с.48].

У похоронних голосіннях переважає оповідь про якості покійного, про труднощі, які чекають сім'ю, про почуття власного нещастя. Голосільниця веде свій монолог, звертаючись безпосередньо до покійника. Для оповіді характерна психологічна насиченість і драматизм. Тексти похоронних голосінь часто мають незавершену форму побудови [19, с.48].

У поминальних голосіннях більше ліризму, вони багаті різноманітними порівняннями покійного з образами природи, у яких він нібито втілюється. Розпочинаються ці голосіння зі звертань до таємничих стихій землі, води, лісу, вітру, де, за народними уявленнями, перебуває покійник. У поминальних голосіннях плакальниця оповідає про своє життя, звертається із порадами й проханням до покійника, згадує його добрі діла. Для них характерний розвернутий, послідовний розвиток сюжетної лінії й композиційна завершеність [19, с.48].

У більшості випадків вважається, що оплакувати померлого потрібно розпочинати відразу після смерті й до дзвону дзвонів за душу покійного. Уважається, що перед дзвоном небіжчик ще чує по ньому плач, а після глухне й цей плач адресується вже присутнім. Респондент Є.Полстяна із с. Ріп'янка на Калущині розповідає, що “на похороні у мами в 2002 р. зимою відбувалося таке. Коли я зайшла до хати, то жінки сиділи і співали, читали псалтир. Жінки, що співали, не були ні родичами, ні друзями, просто зібралися ті, що прийшли в день похорону, ті організували своєрідний хор. Були і плакальниці, які голосили на похороні. Я не голосила, оскільки мені ніколи не розказували, і всі думали, раз я не голошу, то не поважаю пам'яті своєї матері. Голосили та приказували про життя, про те, що сонця не побачиш, по землі не походиш, про все те, що в житті відбувається” [4, арк.1]. Декан православної церкви Святого Михаїла о. Михайло

Бігун пояснює той факт, що на Калушині голосіння не було дуже поширеним. “Голосіння – це дуже архаїчний вид народної творчості. Але на сьогоднішній день воно не є поширеним. Воно забулося та відійшло у минуле” [3, арк.1].

Служитель православної церкви в с. Кропивник Калуського району о. Василь Гладенький розповідає так: “До XVIII ст. священники самі голосили на похоронах. У кінці ж століття єпископи заборонили цей звичай, оскільки вважали, що раз служителі церкви так оплакують померлих, то Ісус Христос даремно помер і воскрес. Тому, починаючи із середини XVIII ст., почали складатися проповіді з науками”. Також є дані про те, що у с. Велика Тур’я до початку 1990-х років бабці вміли оплакувати померлих. о. Василь Гладенький подає голосіння, яке побутувало в с. Кропивник на Калушині на початку XIX ст.: “Той! Прощайте мої рідні, бо вже вирушаю. Все недобре забираю, вам добро лишаю! Ви мені прощайте, рідні, може чим згрішив, може в когось вибачення тай не попросив! Ви мені прощайте, рідні, та не майте злости, вже ніколи я не прийду ні до кого в гості! Ви мені прощайте, рідні, тай ня споминайте! Хоч раз в рочок празничочок за мене справляйте!” [2, арк.1].

У деяких селах Східної Бойківщини у кінці XIX – першої половини XX ст. наймали плакальниць. Так, цей звичай зберігся у с. Верхній Струтин Рожнятівського району. Так, жителька цього села П.Якимів розповіла про те, що “на похорон збиралося дуже багато людей. Для того, щоб показати, як сім’я померлого шкодує про свою втрату – голосили. Цей обряд робили лише родичі, або ж наймали спеціальний хор – плакальниць. Іноді голосіння було чути майже на все село, особливо якщо це були професійні плакальниці” [9].

Служитель церкви Святого Духа в смт. Перегінське на Рожнятівщині о. В.Бойчук твердить, що “в нас в селищі не було поширеним голосити за померлими, а тим більше наймати плакальниць. На сьогоднішній день у нас побутує хор жінок, які співають як у хаті родини померлого, так і на кладовищі” [1, арк.1].

Одна з учасниць такого хору, жителька смт. Перегінське на Рожнятівщині С.Стрижак наводить приклад голосіння, коли труну з небіжчиком виносять з хати: “Ой горе велике спіткало всіх нас, спіткало всю нашу родину! Ми рідную маму свою дорогую кладемо в сумну домовину. Ой горе велике, ой горе важке, великая наша жалоба! Ми рідную маму свою дорогую несемо сьогодні до гробу” [6, арк.1].

Ще одна жителька смт. Перегінське на Рожнятівщині О.Худяк подала приклад такого голосіння: «Коли труну з небіжчиком заносять до церкви, то хор співає таку пісню: “До Божого храму мене ви принесли, ще й у послідний же раз. З тобою прощаюсь і низько вклоняюсь, церковце моя дорога! Отут я хрестилась, отут я молилась, розраду у скрутї тепер я знайшла на віки. І тебе залишаю церковце і мамо моя! Прощайте ви, діти, вся моя родина, до Божого храму спішіть! І в щирих молитвах було мене згадайте, і ласки у Бога просіть! Прощайте, сусіди і вірніі друзі, моліться за душу мою! Холоднеє тіло в сумній домовині з сльозами на цвинтар несіть”» [7, арк.1].

Проте сьогодні віршовані тексти не змінювались, крім вставок відповідних імен, звертань згідно зі ступенем кровного споріднення (“фамілійності”). Патріарх української історичної науки М.Грушевський уважав, що за своєю будовою голосіння – жанр найбільш відкритий для імпровізації, що дає можливість виконавцеві долучати до витворюваного ним тексту нові теми, мотиви, образи з урахуванням різних обставин та ситуацій [14, с.148].

На противагу йому етнограф М.Паньків стверджував, що тексти голосінь будувалися за відповідним стандартом. Найчастіше він був таким. Спочатку зверталися до померлого, чому і на кого він залишив рідних. Потім розповідали про важке становище родини без нього, про те, чим він займався в житті (досить деталізовано, образно, із цитуванням його окремих фраз). У кінці кликали померлого повернутися назад до родини, звертаючись до нього пестливими іменами [17, с.46]. Так, у кінці XIX–XX ст. у

с. Ріп'янка Калуського району вдова по небіжчику голосила: “Газдо, мій, газдо! На кого ти мене покидаєш? Що я буду без тебе робити? Чим я буду дітей готувати? Нащо лишив мене одну?” У той же час голосіння відрізнялися за змістом, наприклад, донька за матір'ю голосить: “Ненько, моя, ненько! На кого ти мене покидаєш? Що я буду без тебе робити? Хто мене буде благословляти й в життя проводити?” [4, арк.1].

Подібні поминальні голосіння характерні й для Долинщини. Так, респондент В.Прядко із с. Тяпче Долинського району подав традиційний текст голосіння за мамою: “Ненько наша! Ненько наша! Порадонько наша! Заговоріть до нас! Встаньте, мамко, подивіться, бо підете собі звідси! Скажіть нам, ненько-зірко, звідки Вас визирати? Чи з гори високої, чи з долини глибокої? Коли Ви до нас прийдете?” [5, арк.1].

Похоронні голосіння дуже різноманітні за тематикою, мотивами й образами, які можуть поєднуватись у різних комбінаціях. Є досить багато голосінь, але особливістю є те, що групуються не тексти, а їхні мотиви.

Однією з перших є класифікація М.Грушевського, у якій викладено такі мотиви: заклики до небіжчика (небіжчиці) в лагідних і ніжних формах, щоб заставити себе почувти; вирази жалю й болю з приводу смерті – елемент; заклик “не вмирати”, вернутися, устати, промовити; докори за те, що небіжчик сиротить рідних, кидає господарство; докори попереднім мерцям, що вони покликали, перевабили до себе покійного; образ сумного стану небіжчика в його новій домовині й контраст покиненого життя; образ сумного стану покинутих без нього й контраст страченого життя; вирази відчаю: краще було не родити дітей, ніж стратити; краще не жити без померлого (померлої) і т. д. [14, с.149].

Інша класифікація належить українському фольклористу й мовознавцю Ф.Колессі, який мотиви похоронних голосінь розділяє на дві групи: мотиви, пов'язані з архаїчними віруваннями й культами; мотиви, не пов'язані з давніми міфологічними уявленнями (пізніші за походженням).

Говорячи про мотиви, що сягають своєю основою доби анімістичного світогляду й магічних культів, Ф.Колесса зазначає, що “в теперішніх голосіннях вони виступають уже в поетичному перетворі: те, що колись розуміли дослівно, згодом, утративши основу в віруванні, набирає метафоричного (переносного) значення, стає поетичним образом, символом, поетичною формулою...” [15, с.77–78].

Так, після похоронної відправи в церкві, особливо на кладовищі, на сьогодні залишилося поширеним йойкання (воно також дуже поширене в лемків). Полягає в тому, що дуже голосно й протяжливо жінки повторюють: “Ой - ой - ой!”

Істотним доповненням до зовнішніх ознак цього жанру можна вважати також і деякі функціональні особливості: голосіння виражали емоційно-психологічний стан людини в тяжкому стані, шляхом висловлювання його почуттів у відповідному текстовому оформленні, через характерний наспів.

Голосіння вийшло з магічного світогляду. Це народнопоетичні твори, що пов'язані з поховальним обрядом. В їх основі лежать стародавні уявлення про те, що померлий продовжує існувати в невідомому далекому краю, але його зв'язок з оточенням, у якому він перебував до смерті, триває. Відігравши свою велику роль у розвитку ліричної пісні на початку її розвитку, голосіння в сьогоденній стадії вже саме стоїть під впливами високо розвиненої лірики. Між піснею й плачем існує глибокий зв'язок, обопільні запозичення, обмін поетичними образами й символікою.

Усі похоронні обрядові комплекси характеризувалися на Україні помітною територіально-локальною різноманітністю. Поряд із цим у різних місцевостях Бойківщини зафіксовано побутування низки інших своєрідних явищ (наприклад, йойкання). Але, на жаль, зміни соціально-побутових умов життя зробили вплив на функціонування голосінь у поховальному обряді, де вони повністю асимілювалися в пісенних жанрах цього обряду. Похоронні та поминальні голосіння в сучасному світі не мають великого

поширення. Вони втрачають свої архаїчні риси, а люди поступово забувають, що такий жанр народнопоетичних творів існує взагалі.

1. Матеріали етнографічної експедиції з дослідження поховальної обрядовості бойків у Долинському, Калуському і Рожнятівському районах Івано-Франківської області (далі – МЕЕ). Свідчення отця Василя Бойчука – 1965 р. н.; нар. у смт. Перегінське Рожнятівського району Івано-Франківської області; освіта – вища, працює служителем церкви Св. Духа в смт. Перегінське; проживає за адресою: вул. С. Стрільців 40, смт. Перегінське. Записано: Урсу І. І. 16.09.2010 р.
2. МЕЕ. Свідчення отця Василя Гладенького – 1965 р. н.; нар. у с. Кропивник Калуського району Івано-Франківської області; освіта – вища, працює служителем православної церкви у с. Кропивник; проживає за адресою: вул. Шевченка, 43, с. Кропивник. Записано: Урсу І. І. 16.09.2010 р.
3. МЕЕ. Свідчення отця Михайла Бігуна – 1952 р. н.; нар. у м. Калуш Івано-Франківської області; освіта – вища, працює деканом церкви Св. Михаїла в м. Калуш; проживає в м. Калуші. Записано: Урсу І. І. 08.07.2010 р.
4. МЕЕ. Свідчення Полстяної Євдокії Костянтинівни – 1923 р. н.; нар. у с. Ріп'янка Калуського району Івано-Франківської області; освіта – вища, працювала вчителем у сільській школі, на даний момент перебуває на пенсії; проживає за адресою: вул. І. Франка, 88, с. Ріп'янка. Записано: Урсу І. І. 28.07.2009 р.
5. МЕЕ. Свідчення Прядко Василя Кириловича – 1926 р. н., нар. у с. Тяпче Долинського району Івано-Франківської області; освіта – вища, працював лікарем-невропатологом у сільському медпункті, на даний момент перебуває на пенсії; проживає за адресою: вул. Долинська, 12, с. Тяпче. Записано: Урсу І. І. 28.07.2009 р.
6. МЕЕ. Свідчення Стрижак Софії Миколаївни – 1928 р. н.; нар. у смт. Перегінське Рожнятівського району Івано-Франківської області; освіта – вища, працювала старшим економістом у мережі громадського харчування, на даний момент перебуває на пенсії; проживає за адресою: вул. С. Стрільців, 39, смт. Перегінське. Записано: Урсу І. І. 16.09.2010 р.
7. МЕЕ. Свідчення Худяк Олександри Костянтинівни – 1950 р. н.; нар. у смт. Перегінське Рожнятівського району Івано-Франківської області; освіта – вища, працює касиром в Ощадбанку в смт. Перегінське Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає за адресою: вул. С. Стрільців, 209, смт. Перегінське. Записано: Урсу І. І. 16.09.2010 р.
8. МЕЕ. Свідчення Щербій Миколаї Миколаївни – 1935 р. н.; нар. у смт. Войнилів Калуського району Івано-Франківської області; освіта – вища, працювала вчителем української мови в сільській школі, на даний момент перебуває на пенсії; проживає за адресою: вул. Шевченка, 243, смт. Войнилів. Записано: Урсу І. І. 19.05.2010 р.
9. МЕЕ. Свідчення Якимів Павліни Василівни – 1930 р. н.; нар. у с. Нижній Струтин Рожнятівського району Івано-Франківської області; освіта – вища, працювала вчителем української мови в сільській школі, на даний момент перебуває на пенсії; проживає за адресою: вул. Шевченка, 42, с. Нижній Струтин. Записано: Урсу І. І. 19.05.2010 р.
10. Бойківщина: історико-етнографічне дослідження / за ред. Ю. Гошко. – К. : Наукова думка, 1983. – 304 с.
11. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – К., 1995. – 362 с.
12. Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків / В. Гнатюк // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К. : Либідь, 1991.
13. Гошко Ю. Населення українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення, міграції, побут / Ю. Гошко. – К., 1976. – 215 с.
14. Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Т. 1. – 386 с.
15. Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Едмонтон, 1983. – 510 с.
16. о. Катрій Ю. Наша християнська традиція / о. Ю. Катрій. – Нью-Йорк ; Рим : Вид-во оо. Василіан, 1988. – С. 230–241.
17. Паньків М. Мамко моя, зозуленько моя... (Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Покутті) / М. Паньків // Берегиня. – Ч. 32. – С. 37–53.
18. Праліси в центрі Європи : путівник. – Режим доступу : <http://etho.iatp.org.ua>. – С. 5–6.
19. Сисов В. Голосіння (Структура жанру. Система різновидів) / В. Сисов // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 5. – С. 47–50.
20. <http://etho.iatp.org.ua>. – С. 3.

В статтю на основі проведених польових досліджень розглянуто причитання як структурні, вербальні, мировоззренчісні одиниці обряду захоронення, їх атрибутика і символіка, і пов'язані з ними траурні звичаї і ритуали. Виділено словесно-музичні компоненти

обрядности захоронения, жанровые особенности похоронных и поминальных причитаний. Изложены проблемы, которые связаны с бытованием жанра причитаний в XXI ст.

Ключевые слова: *причитание, обрядность захоронения, историко-этнографический район, Бойкивщина, церковь.*

In the article on the basis of field studies examined hollering as structural, verbal, ideal unit burial ritual, paraphernalia and symbols and related rituals and mourning customs. Highlighted the oral and musical components of the funeral rites, the genre of funeral and memorial features laments. Presents problems related to the existence of the genre of laments in the XXI century.

Key words: *mourning, funeral rites, historical and ethnographic region, Boikivschyna, church.*